

РОЗДІЛ 9 КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАКЛАДЕННЯ ГРОШОВОГО СТЯГНЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

DEVELOPMENT PROSPECTS OF THE LEGAL REGULATION OF IMPOSING A MONETARY PENALTY IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

Білокін Р.М.,

*кандидат юридичних наук,
здобувач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

У статті здійснено порівняльний аналіз регулювання підстав накладення грошового стягнення у кримінальному процесуальному законодавстві України та інших країн. Обґрунтовано можливість та доцільність доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо розширення нормативних підстав накладення грошового стягнення у разі невиконання кримінальних процесуальних обов'язків учасниками кримінального провадження.

Ключові слова: грошове стягнення, неприбуття на виклик, присяжний, експерт, представник.

В статье осуществлен сравнительный анализ регулирования оснований наложения денежного взыскания в Уголовном процессуальном законодательстве Украины и других стран. Обоснованы возможность и целесообразность дополнения Уголовного процессуального кодекса Украины положениями о расширении нормативных оснований наложения денежного взыскания в случае невыполнения уголовных процессуальных обязанностей участниками уголовного производства.

Ключевые слова: денежное взыскание, неявки по вызову, присяжный, эксперт, представитель.

The article contains a comparative analysis of the regulation of grounds of imposing the monetary penalties in the criminal procedural laws of Ukraine and other countries. The possibility and feasibility of supplementing the regulations of the Code of Criminal Procedure of Ukraine with a provision to expand the legal grounds for imposition of a monetary penalty in the event of non-fulfillment of the criminal procedural obligations by the parties to the criminal proceeding was substantiated.

Key words: monetary penalty, default on call, juror, expert, representative.

Постановка проблеми. Відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України грошове стягнення накладається у разі неприбуття на виклик чи невиконання обов'язків, які поклалися на особу під час обрання запобіжного заходу. Втім, ці випадки накладення грошового стягнення не охоплюють усіх видів порушень кримінального процесуального законодавства, які мають місце під час кримінального провадження та які мали б зумовити застосування заходів кримінальної процесуальної відповідальності, зокрема грошове стягнення. Тому регламентація наслідків невиконання кримінальних процесуальних обов'язків учасниками кримінального провадження потребує вдосконалення, щоб закріпити можливість належного реагування в кожному разі порушення вимог кримінального процесуального законодавства.

Стан дослідження. Прийняття у 2012 р. КПК України та закріплення в ньому порядку накладення грошового стягнення привернуло увагу науковців до цього заходу кримінальної процесуальної відповідальності. Вітчизняні вчені (Н.С. Карпов, М.В. Лиманська, М.А. Макаров, А.М. Мартинців, С.М. Смо-

ков, О.Ю. Татаров, Л.Д. Удалова, А.О. Штанько) у своїх роботах, як правило, звертають увагу на дослідження процесуальної форми накладення грошового стягнення. Втім, поза увагою науковців залишилися питання можливості та доцільності розширення кола підстав накладення грошового стягнення на учасників кримінального провадження.

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу регулювання підстав накладення грошового стягнення у КПК України та інших країн, обґрунтування доцільності розширення кола підстав накладення грошового стягнення у разі невиконання кримінальних процесуальних обов'язків учасниками кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. У КПК України визначена можливість накладення грошового стягнення (штрафу) у разі вчинення таких двох груп кримінальних процесуальних правопорушень: неприбуття на виклик чи неповідомлення про причини неприбуття (ст. 139 КПК України) та невиконання обов'язків, які поклалися на особу під час обрання запобіжного заходу (ст. ст. 179, 180, 493 КПК України) [1]. Проте аналіз правозастосовної

практики свідчить, що ці випадки накладення грошового стягнення не охоплюють усіх видів порушень кримінального процесуального законодавства, які відбуваються під час здійснення кримінального провадження.

Хоча слід відзначити, що, порівняно з КПК України 1960 р., в чинному КПК України законодавець збільшив як кількість підстав накладення грошового стягнення, так і коло учасників, на яких це стягнення може накладатися. Адже КПК України 1960 р. не були відомі положення про накладення грошового стягнення на підозрюваного, обвинуваченого (в разі невиконання ними процесуальних обов'язків за обрання запобіжного заходу), потерпілого, цивільного відповідача (у разі їх неприбуття за викликом).

Втім, і таке розширення кола підстав та суб'єктів накладення грошового стягнення під час кримінального провадження не має бути остаточним.

Слід зауважити, що вітчизняному кримінальному процесуальному законодавству було відоме і більш широке коло підстав накладення грошового стягнення, ніж це закріплено у чинному КПК України. Зокрема, відповідно до положень Статуту кримінального судочинства 1864 р. грошове стягнення накладалося у разі неприбуття за викликом на свідка, понятих, спеціалістів, присяжних (ст. ст. 69, 114, 323, 328). Розмір стягнення залежав не лише від того, до якого органу особа не з'явилася, а й від повторюваності таких діянь (ст. ст. 438, 643, 651, 652) [2, с. 127, 131, 152, 153, 163, 182–184]. На присяжних грошове стягнення накладалося не лише у разі їх неприбуття за викликом, а й у разі порушення ними обов'язків щодо збереження таємниці засідання чи інших процесуальних обов'язків [2, с. 185–186]. Окрім цього, грошове стягнення накладалося і на обвинувача, якщо він не з'явився до суду чи якщо обвинувачення визнавалося недобросовісним (ст. 135) [2, с. 133, 139].

На сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства в багатьох країнах (зокрема, Німеччині, Грузії, Естонії, Молдові) коло суб'єктів та підстав, за які можливе застосування кримінальної процесуальної відповідальності у формі грошового стягнення, також ширше, ніж це визначено в КПК України.

Так, відповідно до норм КПК Німеччини грошове стягнення накладається також у випадках: неприбуття експерта на виклик, відмови експерта підготувати висновок, недотримання узгодженого строку підготовки висновку (§ 77); відмови видавця чи відповідального редактора періодичного видання від виконання обов'язку щодо розміщення оголошення про засудження (§ 463) [3].

Згідно з нормами КПК Грузії накладення грошового стягнення застосовується також у разі ненадання стороною захисту доказів для ознайомлення під час обміну сторонами інформацією після завершення досудового розслідування, якщо такі докази мають особливе значення для забезпечення захисту та подаються під час судового засідання (ст. 84), чи в разі порушення порядку в судовому засіданні, чи в

разі невиконання розпоряджень головуючого в залі судового засідання (ст. 85) [4].

У статті 78-2 КПК Естонії визначена можливість накладення штрафу в разі неявки за викликом до слідчого, прокурора чи суду досить широкого кола осіб: експерта, спеціаліста, перекладача, свідка, підозрюваного, обвинуваченого, понятого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників чи неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, підсудного (у такому разі штраф застосовується до батьків, опікунів чи піклувальників). Окрім цього, штраф накладається і в разі відмови без поважних причин експерта, спеціаліста, перекладача, понятого від виконання своїх обов'язків чи в разі порушення учасником судового розгляду порядку в судовому засіданні. Зокрема, штраф накладається на осіб, які, незважаючи на заборону судді, проводять у залі судового засідання фото– або відеозйомку, радіо– або телетрансляцію, звуко– або відеозапис, та на осіб, які в адресованому суду листі, скарзі або документі висловили неповагу до суду, що полягає у вживанні непристойних чи образливих виразів (ст. 225 КПК Естонії) [5].

Досить цікавим є підхід до регулювання кримінальної процесуальної відповідальності у вигляді штрафу в КПК Молдови. Так, у ч. 3 ст. 201 КПК Молдови визначено перелік підстав накладення штрафу, серед яких вказані і такі діяння: невиконання постанови чи ухвали про привід; зволікання експерта або перекладача з виконанням отриманих доручень; нежиття керівником установи, зобов'язаної провести експертизу, необхідних заходів для її проведення; невиконання керівником установи або безпосередніми виконавцями обов'язку щодо надання на вимогу органу кримінального переслідування або судової інстанції витребуваних ними предметів і документів; невиконання обов'язків зі збереження засобів доказування. Але цей перелік не є вичерпним. В окремих нормах КПК Молдови визначені й інші підстави накладення штрафу. Зокрема, в ч. 4 ст. 34 вказано, що штраф може накладатися, якщо заява про відвід подається повторно, зловмисно і неправомірно з метою затягування процесу, введення суду в оману або з іншими злими намірами [6].

Отже, порівняльний аналіз кримінального процесуального законодавства України в історичному контексті та із законодавством інших країн свідчить про можливість та доцільність розширення в КПК України переліку підстав застосування грошового стягнення як заходу кримінальної процесуальної відповідальності у разі невиконання учасниками кримінального провадження покладених на них кримінальних процесуальних обов'язків.

Вважаємо, що під час дослідження питання щодо вдосконалення інституту накладення грошового стягнення у кримінальному процесі слід звернути увагу на розширення кола осіб, на яких може накладатися грошове стягнення в разі їх неявки за викликом, та на закріплення нових складів кримінальних процесуальних правопорушень, які мають бути підставою накладення грошового стягнення.

Необхідність розширення кола учасників кримінального провадження, на яких може накладатися грошове стягнення в разі їх неявки за викликом, насамперед, обумовлена тим, що КПК України не закріплює можливості застосування штрафних санкцій до всіх учасників кримінального провадження, на яких законом покладається обов'язок з'являтися на виклик слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду.

Так, у разі неприбуття на виклик грошове стягнення накладається на підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, цивільного відповідача, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ч. 1 ст. 139 КПК України). Втім, враховуючи норми КПК України, які покладають на певних учасників кримінального провадження обов'язок з'являтися за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду (ч. 3 ст. 61, ч. 2 ст. 47, ч. 7 ст. 64-2, п. 1 ч. 3 ст. 68, п. 2 ч. 5 ст. 69, п. 1 ч. 5 ст. 71), можна стверджувати, що суб'єктами кримінальної процесуальної відповідальності у вигляді грошового стягнення у разі неявки на виклик без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття також мають бути перекладач, експерт, спеціаліст, захисник, цивільний позивач, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт.

Втім, і такий перелік не є остаточним. Слід звернути увагу на те, що в КПК України не приділяється належна увага регулюванню процесуального статусу понятого. Адже відсутня окрема норма, яка б визначала його права, обов'язки та відповідальність під час кримінального провадження. У КПК України є лише окремі положення, які характеризують процесуальний статус понятого. Зокрема, в ч. 3 ст. 66 КПК України вказано, що особа, яку залучають до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування як понятого, зобов'язана на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії. А в ч. 7 ст. 223 КПК України зазначено, що понятий може бути допитаний під час судового розгляду як свідок проведення відповідної слідчої (розшукової) дії [1].

Очевидно, що під час такого допиту понятий набуває статусу свідка, адже він буде давати показання щодо проведення певної слідчої (розшукової) дії чи виконання певних вимог КПК України (вручення документів, ознайомлення з протоколом). А тому вважаємо, що в такому разі на понятого поширюються як права, так і обов'язки свідка, в тому числі і з'являтися за викликом. Для забезпечення правової визначеності кримінальних процесуальних норм пропонуємо це положення закріпити в КПК України, доповнивши ч. 3 ст. 66 КПК України реченням відповідного змісту: «У такому разі на понятого поширюються процесуальні права, обов'язки та відповідальність свідка».

Присяжного також немає в переліку осіб, які є суб'єктами накладення грошового стягнення в разі їх неявки до суду. Це певною мірою обумовлено тим, що в ч. 2 ст. 386 КПК України серед обов'язків присяжного не зазначено, що він зобов'язаний прибу-

вати на судове засідання. Так, у п. 3 ч. 2 ст. 386 КПК України визначено, що присяжний зобов'язаний не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду. У той же час, у цій нормі нічого не вказано про те, що присяжний зобов'язаний прибути на судове засідання, пов'язане з розглядом справи.

На відміну від вітчизняного КПК, такі норми містяться в законодавстві інших країн. Зокрема, в ч. 2 ст. 236 КПК Грузії вказано, що присяжні зобов'язані бути присутніми на судових засіданнях, коли розглядається справа, і під час наради суду присяжних [4]. Вважаємо, що аналогічне положення слід закріпити і в КПК України. Для цього пропонуємо п. 3 ч. 2 ст. 386 КПК України доповнити реченням: «Прибувати на судове засідання для розгляду справи та не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду».

Разом із цим, відповідальність за невиконання присяжним обов'язків, визначених у ч. 2 ст. 386 КПК України, не передбачена ні в КПК України, ні в інших нормативних актах. Вважаємо це недоліком регламентації правового статусу присяжного. Адже якщо на особу покладаються певні обов'язки, то повинні визначатися і гарантії їх виконання, зокрема і шляхом закріплення наслідків невиконання. У КПК інших країн такі положення передбачені. Так, у ч. 3 ст. 236 КПК Грузії визначено, що невиконання присяжним (кандидатом у присяжні) обов'язків, визначених у КПК, тягне за собою відповідальність, встановлену законодавством [4]. А в ч. 3 ст. 333 КПК РФ вказано, що за неявку в суд без поважних причин на присяжного може накладатися грошове стягнення [7, с. 878].

У зв'язку з викладеним вище пропонуємо ст. 386 КПК України доповнити ч. 3, в якій закріпити: «У разі неявки присяжного в суд без поважних причин чи порушення порядку в судовому засіданні на нього накладається грошове стягнення в порядку, визначеному главою 12 КПК України».

Заслугує на увагу і питання щодо відповідальності представників та законних представників потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача в разі їх неявки на виклик. Адже цих учасників кримінального провадження немає серед осіб, на яких накладається грошове стягнення в разі їх неявки за викликом, визначених у ч. 1 ст. 139 КПК України. Разом із цим, у вказаній нормі серед суб'єктів накладення грошового стягнення зазначені особи, яких вони представляють: потерпілий, цивільний відповідач, підозрюваний, обвинувачений.

Слід зауважити, що процесуальний статус представника чи законного представника в КПК України регламентується з посиланням на статус особи, яку він представляє, та вказується, що представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим (підозрюваним, обвинуваченим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем) і не може бути доручена представнику (ч. 5 ст. 44, ч. 4 ст. 58, ч. 2 ст. 59, ч. 3 ст. 63, ч. 2 ст. 64 КПК України).

Втім, про обов'язки та відповідальність представників чи законних представників у цих нормах нічого не вказано. Вважаємо, що представник, як і особа, яку він представляє, зобов'язаний перебувати за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття. А тому пропонуємо ч. 5 ст. 44, ч. 4 ст. 58, ч. 3 ст. 63 КПК України, де вказується, що представник чи законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, доповнити також положенням про обов'язки та відповідальність представника.

Окремої уваги заслуговує дослідження питання накладення грошового стягнення на експерта у разі затягування строку проведення експертизи.

Так, вищенаведені норми КПК Німеччини та Молдови свідчать, що експерт притягується до відповідальності не лише за завідомо неправдивий висновок чи відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків, як це передбачено у ст. 70 КПК України, а й за недотримання узгодженого строку підготовки висновку експерта (§ 77 КПК Німеччини) [3], зволікання з виконанням отриманих доручень чи невжиття керівником установи, зобов'язаною провести експертизу, необхідних заходів для її проведення (п. п. 4, 5 ч. 3 ст. 201 КПК Молдови) [6].

Вважаємо, що аналогічних норм потребує і КПК України. Але слід зауважити, що КПК України не регламентує строків виконання експертом постанови про проведення експертизи. У ч. 5 ст. 69 КПК України вказано, що експерт зобов'язаний особисто провести повне дослідження і дати обґрунтовані та об'єктивні письмові відповіді на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити їх [1].

Проте строки проведення експертизи в КПК України не визначені.

Разом із цим, строки проведення експертизи визначені в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, де в п. 1.13 Розділу 1 зазначено, що такий строк встановлюється залежно від складності дослідження з урахуванням експертного навантаження, та вказуються орієнтовні межі цих строків [8]. Проте Інструкція не є самостійним джерелом кримінального процесуального права, а тому вона не повинна встановлювати нові правила, зокрема визначати строки проведення експертизи.

Вважаємо, що строки проведення експертизи у кримінальному провадженні слід закріпити в КПК України, адже зволікання з її проведенням впливає як на дотримання принципу розумних строків кримінального провадження в цілому, так і дотримання строків досудового розслідування чи судового розгляду. Разом із цим потребують закріплення і наслідки недотримання строків проведення експертизи. Тому пропонуємо ст. 70 КПК України «Відповідальність експерта» доповнити ч. 2 такого змісту: «За ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду, недотримання строку підготовки висновку на експерта накладається грошове стягнення в порядку, визначеному главою 12 КПК України».

Висновки. Враховуючи вищенаведене, вважаємо, що інститут накладення грошового стягнення у кримінальному процесі потребує вдосконалення як щодо розширення кола осіб, на яких може накладатися грошове стягнення в разі їх неявки за викликом, так і щодо закріплення нових складів кримінальних процесуальних правопорушень, які мають бути підставою накладення грошового стягнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Российское законодательство X – XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1984. – Т. 8 : Судебная реформа / отв. ред. Б.В. Виленский. – 1991. – 495 с.
3. Уголовно-процессуальный кодекс ФРГ: рабочий перевод Германского Фонда международного правового сотрудничества и Организации безопасности и сотрудничества в Европе Stand : Desember. – 2003. – 188 с.
4. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_09_10_2009.pdf.
5. Уголовно-процессуальный кодекс Эстонской республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon24.ee/ugolovno-processualnyj-kodeks/>.
6. Cod de procedură penală a Republicii Moldova [Electronic resource]. – Mode of access : <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=326970&lang=1>.
7. Научно-практический комментарий к Уголовному процессуальному кодексу Российской Федерации / под общ. ред. В.М. Лебедева ; науч. ред. В.П. Божьев. – 6-е изд. перераб. и доп. – М. : Юрайт; Юрайт-Издат, 2010. – 1210 с.
8. Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : Інструкція від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.